

Ιωάννης Σκυλίτζης και Μιχαήλ Ψελλός

Της ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ Γ. ΑΓΓΕΛΙΔΗ

Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών/
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

ΓΥΡΩ ΣΤΑ 1070 ένας από τους ανώτερους αξιωματούχους της αυτοκρατορίας, ο Ιωάννης Σκυλίτζης ολοκληρώνει το ιστοριογραφικό του έργο, τη «Σύνοψιν Ιστοριών». Το κείμενο υπήρξε σχετικά διαδεδομένο, γεγονός που συνάγεται τόσο από τη χρήση του ως πηγής για μεταγενέστερους ιστορικούς και χρονογράφους, όσο και από τον αριθμό χειρογράφων που το διέσωσαν ως τις μέρες μας. Η Σύνοψις είναι επιπλέον το μοναδικό ιστορικό βυζαντινό έργο που σώζεται σε εικονογραφημένη χειρόγραφη εκδοχή. Σε ποιους λόγους οφείλεται αυτή η ειδική μεταχείριση του Σκυλίτζη από τους μεταγενέστερους δεν έχει ακόμη πλήρως μελετηθεί. Ας σημειώσουμε, ωστόσο, ότι τα αντίστοιχα έργα των συγχρόνων και εξίσου υψηλόβαθμων στην αυτοκρατορική ιεραρχία, Μιχαήλ Ψελλού και Μιχαήλ Ατταλειάτη, είχαν εξαιρετικά περιορισμένη διάδοση.

Ειδικά για τον Μιχαήλ Ψελλό ως ιστορικό, ο Σκυλίτζης δεν φαίνεται εκ πρώτης όψεως να εκφέρει συγκεκριμένη και σαφή άποψη. Το όνομα του Ψελλού περιλαμβάνεται, ωστόσο, στον Πρόλογο της Σύνοψης Ιστοριών ανάμεσα σε εκείνους που επιχειρήσαν να συγγράψουν ιστορία, αλλά κατέληξαν στην παράθεση αυτοκρατορικών ονομάτων και χρονολογιών και οι οποίοι περισσότερο έβλαψαν παρά ωφέλησαν, όταν θέλησαν να προχωρήσουν σε αξιολογικές κρι-

Δύο απόψεις εξίσου σημαντικές για την Ιστορία στην Κωνσταντινούπολη τον 11ο αι.

▲ Ο Μιχαήλ Ψελλός και ο αυτοκράτωρ Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας σε μικρογραφία από κώδικα της Μονής Παντοκράτορος. Ο Ψελλός ένωσε έντονα κατά τη νεότητά του την απονομία διδασκάλων, ικανών να τον μνήσουν στη φιλοσοφία και στη ρητορική. Η διδασκαλία αποτέλεσε αργότερα δομικό στοιχείο της προσωπικότητάς του και ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας, ο επιλεγόμενος Παραπηνάκης σγκαταλέγεται μεταξύ των μαθητών του, για τους οποίους ο Ψελλός συνείαζε μικρά ρητορικά κείμενα και επιτομές για διάφορα επιστημονικά και φιλοσοφικά θέματα.

► Μικρογραφία από την Ιστορία του Σκυλίτζη, η οποία αποδίδει γεγονότα που σχετίζονται με τον βυζαντινο-αρμενικό πόλεμο την εποχή του Κωνσταντίνου Θ΄ του Μονομάχου. Ο αυτοκράτορας εικονίζεται στο κέντρο της παράστασης. Δεξιά του οι Βυζαντινοί πολιορκούν το κάστρο Χελιδόνιον, που καλούνται να εγκαταλείψουν. Αριστερά του, ο αγγελιαφόρος παραλαμβάνει επιστολή προς τον στρατηγό Κωνσταντίνο, τον οποίο ο αυτοκράτορας καλεί στην Κωνσταντινούπολη για να αντιμετωπίσει την ανταρσία του Λέοντα Τορνικίου.

◀ **Ο Ιωάννης Σκυλίτζης εξιστορεί λεπτομερώς τον νικηφόρο πόλεμο των Βυζαντινών εναντίον των Βουλγάρων υπό τον Βασίλειο Β΄ Βουλγαροκτόνο. Στο Ψαλτήριο που φέρει το όνομά του, ο Βασίλειος εικονίζεται ως αυτοκράτωρ θριαμβητής με στρατιωτική στολή και περιβάλλεται από μορφές στρατιωτικών αγίων, που από τον 10ο αι. αποκτούν σημαντική θέση στην αγιολογία και την εικονογραφία. Μικρογραφία από κώδικα της Μαρκετινής Βιβλιοθήκης στη Βενετία. (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών).**

κη εποχή σύμφωνα με τις φιλοσοφικές του αρχές και να αποδείξει ότι η ανθρώπινη προσωπικότητα είναι και αντικείμενο και φορέας της ιστορίας.

«Αντικειμενική» καταγραφή

Η προγραμματική απουσία ψυχογραφικών πορτρέτων ή ακόμη και χαρακτηριστικών παρατηρήσεων από τη «Σύνοψιν Ιστοριών» του Σκυλίτζη αποτελεί συνεπή εφαρμογή των θεωρητικών ιστοριογραφικών σχημάτων στα οποία ο συγγραφέας επιθυμεί να εντάξει το έργο του. Στον πρόλογο του έργου του, ο Σκυλίτζης παρουσιάζει με σαφήνεια τις μεθοδολογικές αρχές που ακολούθησε κατά την εργασία του. Επιδιώξη του, διακηρύσσει, αποτελεί να αποδοθεί στο κείμενό του ο χαρακτήρας της συνέχειας στη «Χρονογραφία» του Θεοφάνη Ομολογητή (από τη σύνταξη της οποίας τον χωρίζουν περίπου διακόσια πενήντα χρόνια). Ο Σκυλίτζης οφείλει, επομένως, να εξηγήσει δύο πράγματα: την επιλογή του ιστοριογραφικού προτύπου του και τη διαφοροποίησή του δικού του κειμένου από τα άλλα, εκείνα δηλαδή που παρεμβάλλονται ανάμεσα στον Θεοφάνη και στα μέσα του 11ου αιώνα. Ως προς τα πρότυπά του, ο Σκυλίτζης εξαιρεί τόσο τον Γεώργιο Μονακό όσο και τον Θεοφάνη επειδή υπήρξαν ικανότατοι στην έρευνα των ιστορικών πηγών, στην επιλογή και συστηματοποίηση του υλικού και στην τελική καταγραφή του, που ο ίδιος χαρακτηρίζει ως «συνοπτική» (δηλαδή απαλλαγμένη από περιττούς συλλογισμούς και παρεκβάσεις), «απεριέργον» (δηλαδή απαλλαγμένη από ρητορικά σχήματα) και «αφελή» (δηλαδή εύληπτη γλωσσικά).

Στην περιγραφή αυτή του ιδεώδους ιστορικού έργου δεν ταιριάζουν, κατά τον Σκυλίτζη μια σειρά από ιστορικά έργα άλλα παλαιά, όπως ο Ιωάννης Λυδός του 6ου αιώνα, και άλλα νεότερα, μεταξύ των οποίων κυρίαρχη θέση κατέχει η ιστοριογραφική παραγωγή του 10ου αιώνα. Σε όλα αυτά τα κείμενα και τους συγγραφείς τους, ο Σκυλίτζης προσάπτει μεροληπτικές κρίσεις και μη τεκμηριωμένη αφήγηση. Θέση στον κατάλογο των απαξιωτικών κρίσεων –που αποτελεί κατά τα λοιπά πολύτιμο τεκμήριο για την αξιολόγηση των ιστορικών έργων από τους ίδιους τους Βυζαντινούς– και ο σύγχρονός του Ψελλός, που δηλώνει ευθέως ότι η «Χρονογραφία» στηρίζεται αποκλειστικά στη δική του εμπειρία και για τη ρητορική δεινότητα του οποίου ο Σκυλίτζης θα είχε εξίσου κακή, αν όχι χειρότερη, γνώμη. Πράγματι, για τον Σκυλίτζη πρώτιστο καθήκον του ιστορικού είναι η παραβολή των στοιχείων, η μελέτη καθενός από αυτά χωριστά, ο διαχωρισμός τους σε αληθή και ψευδή και η τελική καταγραφή σε απλή γλώσσα και εύληπτη θεματική επεξεργασία. Ο Σκυλίτζης υπήρξε, βέβαια, νομικός και μάλιστα υψηλόβαθμο στέλεχος των αυτοκρατορικών νομικών υπηρεσιών. Για τον λόγο αυτό, η αξιοπρόσεκτη μέθοδος που προσβύει αποτελεί μεν πρωτοτυπία ως προς τα ιστοριογραφικά της συμφραζόμενα, κοινό όμως τόπο για τον τρόπο εργασίας στο πλαίσιο της απονομής δικαίου.

Εξίσου σημαντικές

Όπως και αν έχουν τα πράγματα, οι δύο μείζονες ιστορικοί του 11ου αιώνα εκπροσωπούν δύο εντελώς διαφορετικές και παράλληλες ιστοριογραφικές τάσεις, τις οποίες όχι μόνο υπηρετούν, αλλά και υποστηρίζουν ρητά. Ο θετικιστής ως νομικός Σκυλίτζης μεριμνά για την «αντικειμενική» καταγραφή των γεγονότων και θεωρεί ότι οι προσωπικές κρίσεις αλλοιώνουν το έδαφος της επιθυμητής «αλήθειας». Ο νομικός Ψελλός, από την άλλη πλευρά, προτάσσει τη φιλοσοφική του ιδιότητα κατά τη συγγραφή της «Χρονογραφίας», ουσιαστικά όμως υποστηρίζει τις πολιτικές του επιλογές. Τα δύο κείμενα διαφέρουν όσο και οι στάσεις των συγγραφέων τους απέναντι στη ζωή και τα πράγματα και συνεπώς αποτυπώνουν δύο εξίσου σημαντικές όψεις των αντιλήψεων για την Ιστορία στην Κωνσταντινούπολη, κατά το δεύτερο μισό του 11ου αιώνα.

σεις. Η γενικόλογη αυτή διατύπωση είναι, βέβαια, δυνατόν να υπονοεί έναν «ανταγωνισμό», που σπριζεται σε πραγματικότητες άγνωστες σε μας. Αν, όμως, συνδυάσουμε την κρίση αυτή με τις προγραμματικές δηλώσεις του Σκυλίτζη σχετικά με τον τρόπο που ο ίδιος αντιλαμβάνεται το έργο του, τότε μπορούμε να συναγάγουμε ότι οι δύο αυτοί σύγχρονοι ιστορικοί υπηρετούν δύο εντελώς διαφορετικές ιστοριογραφικές αντιλήψεις.

Το έργο του ιστορικού, κατά τον Σκυλίτζη, πρέπει να αποδίδει με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια τη ροή των γεγονότων, αποκαθαρωμένων από τα συμφραζόμενά τους και κυρίως αποδεσμευμένων από αξιολογήσεις. Για να επιτευχθεί αυτή η «αντικειμενική» εξιστόρηση ο ίδιος ο ιστορικός οφείλει να βρίσκεται σε ψυχολογική απόσταση από το αφήγημά του. Το ιστορικό κείμενο, άλλωστε, δεν πρέπει να παρασύρει τον αναγνώστη, ο οποίος διατρέχει το παρελθόν με ψυχραιμία. Αν, λοιπόν, για τον Σκυλίτζη η τοποθέτηση των συμβάντων στη χρονική κλίμακα αποτελεί την ασφαλέστερη μέθοδο για την ιστορική σύνθεση, για τον Ψελλό, αντίθετα, το ιστορικό αφήγημα οργανώνεται γύρω από τα δρώοντα πρόσωπα.

Ψυχογραφικά πορτρέτα

Στις θεωρητικές παρεκβάσεις που παρεντίθενται στη «Χρονογραφία», ο Ψελλός εξηγεί ότι η ιστορική γνώση στηρίζεται στην ερμηνεία της αμφίδρομης σχέσης ανάμεσα στο ανθρώπινο ήθος και στις πράξεις που απορρέουν από αυτό. Ετσι, οι αμφιθυμίες, οι δισταγμοί και τα πάθη των ηγετών, με δυο λόγια ο ψυχισμός τους, προσδιορίζει τη συμπεριφορά τους και γύρω από αυτήν διαμορφώνονται οι ιστορικές συνθήκες. Παράλληλα, ο Ψελλός αποδέχεται την ύπαρξη ιστορικών παραμέτρων, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών, που εξελίσσονται ανεξάρτητα από τις πράξεις των ηγετικών μορφών. Ωστόσο, η δραστηριότητα του ανθρώπου έχει τη δυνατότητα

να επηρεάσει ή ακόμα και να μεταβάλει τον ρου των πραγμάτων. Η ιστορία των γεγονότων μορφοποιείται, επομένως, μέσα από τις πράξεις και την ψυχολογία των δρώντων προσώπων και για τον λόγο αυτό ο ιστορικός επιτυγχάνει καλύτερα τη σύνθεση του υλικού όταν έχει αποκτήσει από προσωπική αντίληψη μια σφαιρική εικόνα των πραγμάτων.

Η σειρά των ψυχογραφημάτων στη «Χρονογραφία» του Ψελλού και η κεντρική τους θέση στο κείμενο –μια θέση που ουσιαστικά νοσηματοδοτεί το κείμενο– αποτελεί αναμφίβολα την εφαρμογή του θεωρητικού σχήματος και υποστηρίζει την ποικιλία αφηγηματικών τεχνικών που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας. Ετσι, το αφήγημα προσαρμόζεται συνεχώς στις ανάγκες της συγκεκριμένης εξιστόρησης και το κείμενο αποκτά τελικά τη ρητορική ρευστότητα, που για τον Ψελλό αποτελούσε άλλωστε επιδιωκόμενη αρετή. Η εξιστόρηση του βίου και της πολιτείας του Βασιλείου Β του επιλεγμένου Βουλγαροκτόνου είναι ένα καλό παράδειγμα για τη σημασία του ψυχογραφήματος στη «Χρονογραφία».

Πρόκειται για την αφήγηση γεγονότων, για τα οποία ο συγγραφέας δεν είχε προσωπική αντίληψη και για τα οποία, συνεπώς, οι πληροφορίες είναι έμμεσες, ποικίλες και διάσπαρτες. Αυτό το μικτό υλικό οργανώνεται από τον Ψελλό σε τρεις υποενότητες (τα πρώτα, τα νεανικά χρόνια της βασιλείας, τα χρόνια της ωριμότητας, την περιγραφή –φυσική και ψυχολογική– του αυτοκράτορα) και αναπτύσσεται γύρω από το θέμα της πολιτικής ως σύνθεσης του προσωπικού με το κοινό. Στην περίπτωση του Βασιλείου η αρχή αυτή εξειδικεύεται στην αναλυτική εξέταση της εσωτερικής πολιτικής του Βυζαντίου ανάμεσα στο 976 και το 1025 ως παράγοντα για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του αυτοκράτορα και η επισήμανση των περιπτώσεων κατά τις οποίες ο χαρακτήρας του μετέστρεψε ή τουλάχιστον μετέβαλε την πορεία των γεγονότων. Η αναπόφευκτη απόσταση –χρονική και ψυχολογική– δίνει στον Ψελλό τη δυνατότητα να επεξεργασθεί μίαν ιστορι-